

PŘÍPADOVÉ STUDIE JAKO NÁHLED DO PRAXÍ STUDENTŮ

Linda Švrčinová, Jarmila Šťastná

Abstrakt

V příspěvku seznamujeme s výsledky výzkumného šetření, ve kterém se zabýváme případovými studii (od roku 2000 do roku 2009), které studenti Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci odevzdávají u státní závěrečné zkoušky z pedagogické způsobilosti.

Klíčová slova

Případová studie, pedagogická fakulta, praxe, učitel, student, žák.

CASE STUDIES AS AN INSIGHT INTO STUDENTS' PRACTICES

Abstract

The paper introduces results of a research survey dealing with case studies handed over by students of Faculty of Education, Palacký University, Olomouc in the final state examination in teaching qualification.

Key words

Case study, Faculty of Education, practice, teacher, pupil, student.

Úvod

Případová studie je práce studentů Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kterou předkládají u státní závěrečné zkoušky z pedagogické způsobilosti. Pedagogická způsobilost, nebo často jinak zvané pedagogické minimum, je součástí ukončení studia všech studentů učitelských oborů pro 2. stupeň základních škol a také pro školy střední. Studenti, budoucí učitelé, vykonávali v průběhu svého studia náslechové a souvislé pedagogické praxe, během kterých měli možnost se blíže seznámit s životem a prací ve školách a školských zařízeních.

Jedním z úkolů, které měli studenti na praxi, bylo všimnout si problémových či jinak zajímavých žáků a pedagogických situací. Tyto žáky či situace následně popsat, doplnit práci o související odborné poznatky a zhodnotit práci se sledovaným žákem či řešením popisované situace. Takto zpracovanou případovou studii odevzdávají studenti u státní závěrečné zkoušky, kde je posuzována jako součást zkoušky. Studenti s členy zkušební komise diskutují o popisovaných problémech a společně hledají jejich další možná řešení.

Od roku 2000, tedy za posledních 9 let, bylo shromážděno 766 případových studií. Při práci s nimi bylo zjištěno, že do roku 2003, kdy vyšla publikace autorky M. Musilové Případová studie jako součást pedagogické praxe, byla struktura studií velmi nejednotná. Často práce ani nenesly znaky studií konkrétních případů, jen teoreticky popisovaly problém, nebo se věnovaly jednomu určitému tématu.

M. Musilová (2003, s. 11 - 12) doporučuje následující osnovu případové studie:

1. pozorování chování dětí v rámci edukačního procesu se záměrem zjistit odlišné, popř. nápadné chování;
2. identifikace jevu, který se student rozhodne zkoumat;
3. rozhovor s třídním učitelem o zjištěném jevu ve vztahu ke konkrétnímu žákovi – struktura rozhovoru:
  - jak se zjištěné chování žáka projevuje,
  - kdo stanovil diagnózu,
  - zda a jak učitelé zohledňují zkoumaného žáka,
  - jak se žák v průběhu školní docházky vyvíjí,
  - jaké má výsledky školní práce,
  - jaké má rodinné zázemí,
  - jaké je jeho postavení v žákovském kolektivu;
4. podle potřeby rozhovor s výchovným poradcem či jinými učiteli;
5. studium zkoumané problematiky v odborné literatuře;
6. analýza zjištěných údajů a konfrontace s odbornou literaturou;
7. pokus o stanovení vlastního stanoviska k postupu školy při práci se zkoumaným žákem.

Z celkového počtu 766 studií bylo teoreticky zaměřeno 272 prací. Nejčastější náměty byly: hyperaktivní chování žáků, specifické poruchy učení, klasifikace, práce s postiženými žáky, drogy ve škole, šikana a volný čas žáků.

Tyto práce, často pouze formy eseje či zamyšlení studentů, byly ze zpracování případových studií vyřazeny, protože neuváděly zjišťované údaje (údaje o konkrétním žákovi či pedagogické situaci, žakově rodinném zázemí, problémech, způsobech řešení). Z celkového počtu 766 prací bylo vyhodnoceno 494 studií.

Charakteristika výzkumného souboru

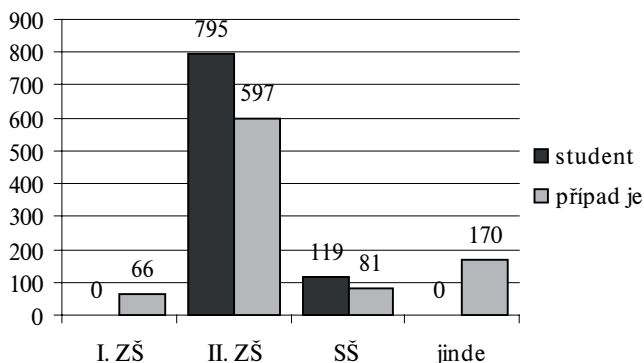
V grafu 1 je názorně zobrazena struktura studentů podle pohlaví. Mezi autory případových studií převažují ženy, což je vzhledem k celkové struktuře studentů pedagogické fakulty pochopitelné (feminizace českého školství). Z 914 autorů případových studií bylo 777 žen a 137 mužů. Absolutní zastoupení zobrazuje následující graf.

Graf 1 Zastoupení respondentů podle pohlaví

Stupeň školy byl dalším sledovaným faktem. Zajímal nás jak stupeň školy, který sledovaní žáci navštěvují – 1. stupeň základní školy, 2. stupeň základní školy, střední škola, případně jiné mimoškolní zařízení, tak i stupeň školy, na který se student v průběhu svého studia připravoval. V grafu 2 je možné pozorovat strukturu studentů a strukturu případů rozdělenou podle stupně školy.

Graf 2 Struktura studentů a struktura případů podle stupně školy

Vysvětlivky: „student“ – jedná se o studenta učitelství pro uvedený stupeň škol,
„případ je“ – popisovaný případ se odehrál na uvedeném stupni škol

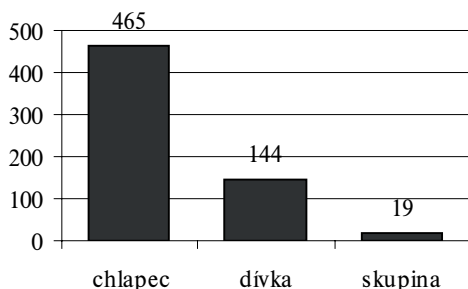
Nejčastějším studijním programem autorů případových studií je učitelství pro 2. stupeň základních škol (v grafu sloupec „student“ II. ZŠ), což se shoduje s celkovým složením studentů pedagogické fakulty. Absenci studentů učitelství pro 1. stupeň základních škol (v grafu „student“ I. ZŠ) mezi autory případových studií je možné vysvětlit tím, že tito studenti skládají státní závěrečnou zkoušku v jiných zkušebních komisích a případové studie se zde jako součást zkoušky nepožadují.

Struktura studentů odpovídá i struktura stupňů škol, na kterých se popisované případy odehrály (v grafu „případ je“). Položka „jinde“ v sobě nejčastěji obsahuje základní umělecké školy, obzvláště studenti učitelství uměleckých oborů (hudební a výtvarná výchova) na nich svou praxi často vykonávali; druhou nejčastější skupinou byla pedagogicko-psychologická a rodinná poradna.

Výsledky šetření

Obecný genderový předpoklad, že chlapci jsou ve škole problematičtější než dívky, se potvrdil i v případových studiích. Výsledky výzkumného šetření prezentuje následující graf 3.

Graf 3 Struktura sledovaných žáků (podle pohlaví)

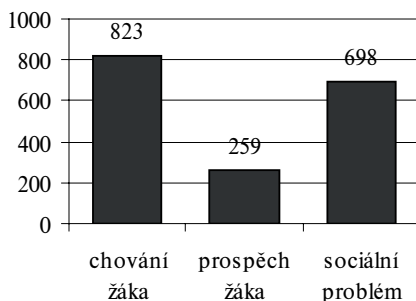

Nejvíce sledovaných, tedy „problematických“ žáků bylo mužského pohlaví, méně pak bylo dívek. V několika případech popisoval student celou problematickou skupinu žáků. I v těchto případech byla však většina skupin tvořena chlapci a jednalo se u nich o problematické chování ve třídě (např. šikanování).

Je možné namítnout, že vyšší výskyt problémového chování chlapců v případových studiích může být způsoben tím, že převážnou většinu jejich autorů tvoří ženy, u kterých můžeme předpokládat, že se na chlapce ve škole zaměřují více. Avšak problémovým chlapcům se ve svých pracích věnují i autoři–muži.

Problémy popisované v případových studiích byly podle charakteru rozděleny na problémy s chováním žáka, problémy s žakovým prospěchem a problémy sociální, tedy problémy, které vznikly v důsledku neblahé sociální situace dítěte či jeho rodinného zázemí. Poměr těchto tří skupin problémů je možné sledovat v následujícím grafu.

Graf 4 Struktura sledovaných problémů

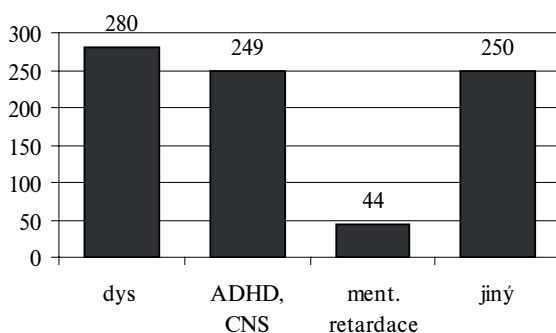
Z grafu 4 jasně vyplývá, že nejčastějším problémem, se kterým se studenti při své praxi setkali, bylo chování žáků. Sociální situace a narušené rodinné zázemí žáka, jehož funkčnost je v období dětství a dospívání tak důležitá, byly druhým nejčastějším problémem. Vzhledem k vysoké rozvodovosti v České republice lze očekávat, že velké množství žáků pochází z rozvedených či rekonstruovaných rodin.

Alarmujícím je však fakt, že na pozadí sledovaných problémů může být ve vysokém procentu nefunkční rodinné zázemí žáka (viz graf 6).

Všechny tři výše popisované skupiny problémů se navzájem kombinovaly, sociální problém byl v polovině případů zastoupen jak u problémů s chováním, tak i s prospěchem žáka.

K bližšímu vysvětlení jednotlivých problémů slouží grafy 5-7.

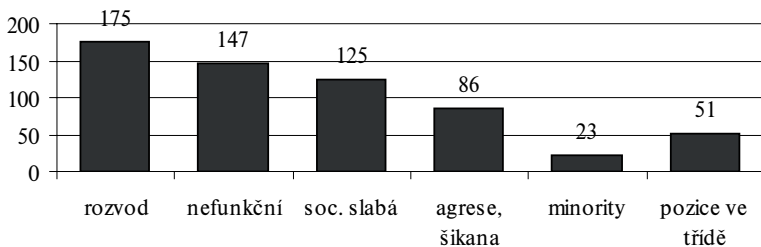
Graf 5 Struktura problémů projevujících se ve školním životě a chování žáků

Z grafu je zřejmé, že studenti si na svých praxích nejvíce všimli žáků, kteří trpěli specifickými poruchami učení (v grafu označeno jako „dys“), nejčastěji dysgrafií, dyslexií a dysortografií. Druhým nejčastěji popisovaným jevem jsou poruchy pozornosti spojené s hyperaktivitou či postižení centrální nervové soustavy (v grafu ADHD, CNS). Z oblasti „jiné“ byly nejčastěji uváděny problémy s opozičním chováním žáků, negativismem, problémy s přijetím autority, lhaním, záškoláctvím a s počátky delikventního či asociálního chování.

Z problémů sociálního charakteru byly nejčastěji popisovány problémy, které uvádí následující graf.

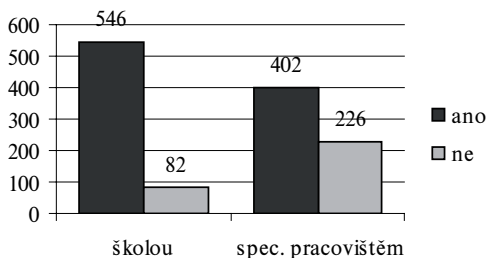
Graf 6 Struktura sledovaných problémů sociálního charakteru

Z grafu je zřejmé, že rozvodovost a nefunkčnost rodin je v současné době velkým problémem, kterým v jeho důsledku trpí také žáci. Velmi často také dochází k diskriminaci žáků z důvodu sociálně-ekonomického statusu jejich rodiny (v grafu označeno jako „soc. slabá“). Zajímavým a dosti častým jevem je ostych studentů určovat rasovou odlišnost sledovaných žáků, obzvláště u romského etnika. Ačkoliv bylo často z jejich práce zcela zřejmé, že se jedná o děti romské, a bylo možné některé školní problémy těchto dětí vysvětlit jejich kulturní a rasovou odlišností, studenti tuto skutečnost neuváděli.

Ve většině popisovaných případů se o řešení problému postarala škola, případně se obrátila na specializované pracoviště. Nejčastěji hledají školy pomoc u pedagogicko-psychologických poraden, méně často, ne však ojediněle, u dětských odborných lékařů, psychologů, logopedů aj. Výsledky předkládá následující graf.

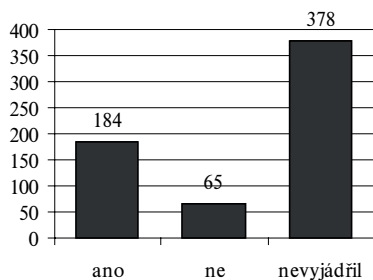
Graf 7 Řešení problému školou a specializovaným pracovištěm

Velkou část žáků, jejichž problémy nebyly řešeny školou nebo specializovaným pracovištěm, tvoří děti talentované a nadané. Většina studií, které se zabývaly touto problematikou, uvádí, že nadané děti nejsou ve škole dostatečně rozvíjeny. Nejčastěji dostávají „práci navíc“ nebo mají za úkol pomáhat svým spolužákům, málokdy učitelé adekvátně rozvíjejí jejich potenciál. V rámcově vzdělávacím programu (RVP) i ve školních vzdělávacích plánech (ŠVP), které jsou již individualizovanější s ohledem na každou jednotlivou školu, je problematika práce s nadanými dětmi obsažena. Jak však vyplývá z případových studií, učitelé s nimi pracovat neumějí, nechťejí, nebo z důvodů nevyhovujících podmínek nemohou.

Součástí práce bylo také studentovo posouzení vhodnosti řešení popisovaného problému, případně vyjádření vlastního názoru. Jak je zřejmé z grafu 8, studenti velmi často nevyjadřují svůj názor na způsob řešení situace. Je možné, že tuto skutečnost ovlivňuje jejich zatím nevelké profesní sebevědomí.

Graf 8 Souhlasíte se zvoleným řešením situace školou?

Pokud studenti vyjádřili svůj nesouhlas s postupem řešení problému, často kritizovali učitele za neprofesionální přístup k dětem se specifickými poruchami učení, k dětem nadaným nebo k dětem stíženým poruchami pozornosti spojenými s hyperaktivitou. Studenti však příliš nevyužívají možnosti navrhnout svůj vlastní postup řešení případu, nebo se k problému více vyjádřit.

Postřehy a názory plynoucí z případových studií

Součástí případových studií byl mimo jiné i prostor na vyjádření vlastního názoru studentů. Mimo výše jmenované informace je tedy možné ze studentských prací vysledovat i jejich názory na vhodnost řešení dané situace učitelem a jejich názor na problematiku celkově.

Téměř všichni studenti se shodují, že zážitky těchto řekněme „krizových“ situací ve výuce je obohatily. Často uvádí, že by bez předchozí zkušenosti podobný případ řešili ve své budoucí praxi obtížně. Z názorů studentů vyplynulo, že se při svém studiu cítí být připravováni spíše na výuku v ideálních podmínkách a s řešením méně ideálních situací si neví rady.

Studenti uznávají, že učitelé si dokáží, i když v některých případech i s většími obtížemi, poradit s dítětem se specifickou poruchou učení, méně již však zvládají práci s žáky s poruchami pozornosti, s hyperaktivní poruchou a jiným způsobem vyrušujícími dětmi. V několika případech studenti dokonce kritizují cvičného učitele za neadekvátní způsob řešení případů hyperaktivity u žáků. Bylo popisováno několik případů, kdy buď nebyla odhalena pravá příčina špatného prospěchu či chování žáka (většinou specifická porucha učení či hyperaktivita), nebo naopak byl žák kvůli své diagnóze zesměšňován a stresován.

Jako příčinu nedostatečného řešení problémů se žáky ve třídě uvádí studenti často nemožnost učitele pracovat s žákem individuálně bezprostředně po jeho prohrěšku, tedy v hodině. Při počtu okolo 30 dětí ve třídě učitel nemá čas okamžitě zasáhnout a nastalou situaci řešit z důvodu narušení průběhu hodiny. Řešení problému s žákem o přestávce již není tak efektivní, jak by bylo žádoucí. Jestliže existuje pro žáka řešení ve formě např. poradenské či institucionální pomoci, naráží často učitelé na odpor rodičů či nevoli ke spolupráci.

Některé novější případové studie obrací svou pozornost na popis problematického života učitelů. Jedna práce popisuje konkrétní případ šikany učitele žáky. Jedná se sice zatím o ojedinělý případ, ale vzhledem k nárůstu agresivity u dětí a k vývoji této problematiky v zahraničí lze očekávat, že se studenti (budoucí učitelé) s touto problematikou mohou setkávat ve své budoucí profesi častěji.

Vzhledem k výše uvedené skutečnosti, že studenti se nejčastěji setkávají s problémy specifických poruch učení, hyperaktivity žáků, špatného sociálního zázemí v rodině, které se projevuje v jeho školním životě, můžeme tento stav brát jako inspiraci pro přípravu studentů pedagogických fakult.

Velmi problematickou se jeví gramatická a stylistická stránka písemného projevu studentů. Je samozřejmé, že ne všichni studenti studují obor český ja-

zyk, ale vzhledem k tomu, že se jedná o budoucí učitele, vnímáme tuto stránku případových studií jako alarmující. Podobným problémem je formální úprava prací, které jsou vlastně součástí závěrečného hodnocení studenta.

Závěr

V příspěvku jsme se zabývali případovými studii od roku 2000 do roku 2009, které při vykonávání státní závěrečné zkoušky z pedagogické způsobilosti na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci studenti předkládají. Studenti ve svých případových studiích popisují své zážitky a život školy, na které působili v rámci své praxe.

Z šetření potvrzuje, že pedagogické fakulty navštěvuje více žen než mužů (složení autorů prací: 777 žen, 137 mužů). Feminizace ve školství tedy nadále přetrvává.

Studenti pedagogické fakulty považují za více problémové žáky mužského pohlaví (z celkového počtu 628 případů jich bylo 465 zaměřeno na chlapce).

Studenti na praxích nejčastěji řeší problémové chování žáků a mnozí z nich dále uvádějí, že při studiu nejsou na některé situace připravováni a nevědí, jak reagovat a postupovat, když nějaký problém vznikne. Z šetření dále vyplynulo, že studenti si na svých praxích nejvíce všímali žáků, kteří trpěli specifickými poruchami učení, nejčastěji dysgrafií, dyslexií a dysortografií.

V současné době je velmi diskutovaným tématem rozvodovost v České republice. Šetření také potvrdilo, že rozvodovost a nefunkčnost rodin je v současné době velkým problémem, zejména pro žáky samotné.

Velmi znepokojivý je fakt, že nadané a talentované děti jsou ve školách přehlíženy a není jim věnována taková péče, kterou by potřebovaly. Doufáme, že reforma ve školství, zavádění Školních vzdělávacích programů (ŠVP), tomuto „trendu“ zabrání. Při řešení problémů školy využívají pomoci specializovaných zařízení, zejména pedagogicko-psychologických poraden, což je velmi pozitivní. Většina studentů se nevyjádřila, zda s postupem školy při řešení problému souhlasí či nesouhlasí. Očekávali jsme, že studenti budou navrhnout různá řešení, která by podle nich bylo vhodnější použít.

Výsledky, které vyplynuly z šetření případových studií, mohou pro pedagogické pracovníky znamenat návod, jak zlepšit přípravu studentů pro profesi učitele.

Použitá literatura

MUSILOVÁ, M. *Případová studie jako součást pedagogické praxe*. 1. vyd. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 2003. 42 s. ISBN 8024407493.

Kontaktní adresy

Mgr. Linda Švrčinová

Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc

email: linda.svrcinova@upol.cz

Mgr. Jarmila Šťastná

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

Nám. T. G. Masaryka 1279, 760 01 Zlín

e-mail: happy.jarka@seznam.cz